

FÖLD ÉS GYÖKÉR

(Szeneteleky »helyi színek« elméletéről)

A jugoszláviai (egykorú értelmezés szerint: vajdasági) magyar irodalom léte és létjogosultsága, jellege és feladata, illetve szellemi autonómiája körül már születése és önállósulása első pillanataiban heves vita bontakozott ki, s erőteljes differenciálódás játszódott le. A »vajdasági« írás és irodalom tagadását Milko Izidortól Gagyi Jenőig és Havas Emilig többen éppúgy zászlójukra tűzték, mint művelődési életünk akkori legtekintélyesebb lapja, a Napló és köre.

Irodalmunk egyik legfurcsább ellentmondása az, hogy kezdetben majdani vezére, Senteleky is elutasító magatartást tanúsított iránta, amikor — nyilván a problémák szövevényes jellege miatt, másrészt pedig a széthullástól és az elkallódástól is tartva — azt kívánta: ne legyen »vajdasági irodalom«. Ehelyett, mint írta a Napló 1927. január 30-i számában: »Legyenek írók a Vajdaságban, de hagyjuk a couleur locale-t meg a sajátos vajdasági lelket. Próbáljunk írni, ha tudunk, ha merünk, ne törődjünk olyan jelzők kiérdemlésére, amely számunkra csak kötelességet, kötöttséget, nyugós alkalmazkodást jelent, de amely nem fejezi ki művészi munkánk becsét, hitét és törekvéseit.«

Az, hogy e Dettre János cikkére írt válaszát csakhamar maga Senteleky is revízió alá vette élénk és nyílt szellemével, dialektikus gondolkodásával éppúgy magyarázható, mint a körülmények részben kényszerű, részben szerencsés közrejátszásával, nem utolsósorban pedig a decentralizált, önálló szellemiség ismérveit kereső erdélyi (romániai) magyar irodalom kisugárzásával, útmutatásával és transsylvaniaizmusával, amelyet Kós Károly már 1912-ben meghirdetett.

Senteleky azonban — másokkal ellentétben — nemcsak abban volt dialektikus, nézeteit, gondolatait korrigálni merő egyéniség, hogy Dettre Jánosnak a vajdasági irodalomról vallott főbb tételeit (korábbi ellenvetéseit félretéve!) majd maga is szerves egészként olvasztja be a »helyi színek« elméletébe, hanem dialektikus volt abban is, hogy a regionális irodalom gondolatának meghirdetésekor egyúttal az európai szellemiséghez is hű maradt, amit Taine vagy Julien Benda neve éppúgy példáz, mint a Havas Emilnek írt válasz, a Kalangya 1933. júliusi számában.

Az *Ákácok alatt* című novellaantológiában és a Kalangya szóban forgó számában részletesen is kifejtett elmélete (a *Vers a Vajdaságban* és az *Írói felelősségünk* című munkájával együtt) azt példázza, hogy Senteleky korántsem a »zsákutca« és a »vicinális irodalom« felé vezette irodalmunkat, hanem épp ellenkezőleg, a gyökerek vagy, ha úgy tetszik, az Illyés Gyula által oly szépen megfogalmazott hajszálgyö-

kerek felé, amelyek nélkül sem a teremtő képzelet nem működhet, sem a nyelv, sem az életre figyelő író nem létezhet.

Mégis akadtak rövidlátók — köztük Havas Emil is —, akik mind az itteni »egységet«, »homogenitást«, mind pedig a »közös, összetartó lelket és géniuszt« elvitatják tájunktól, irodalmától, olyannyira, hogy — mint Havas Emil teszi — a jugoszláviai magyarságot »történetileg, néprajzilag és kulturálisan is... a Nagy Magyar Alföld... összefüggő, integráns« részének tekinti, s következésképp a bácskai virtus és dínomdánom esetleges »derűs regéin« és »érdekes burleszkjein« kívül más, jelentősebb írásmódot szinte el sem tud képzelni. Még akkor sem, ha szórványosan ugyan, de ilyen megállapításokat is leír: »Itt is vannak egyéni tragédiák... Vannak színes, gazdag, megfigyelésre érdemes életek, aminek példamutató ereje és lendülete bőséges anyagot ad a tollnak.«

Havas Emilnél azonban mintha csak véletlen elszólás volna ez, mert vitacikkének (*Vicinális irodalom*) következő mondatában máris »egzotikus termékről«, »az univerzális embersors« jelenségeiről beszél — anélkül, hogy a couleur locale (és nem local couleur!) igazi értelme megvilágosodna előtte.

A miliőelmélet lényegét csupán Szenteleky válasza értetheti meg vele — és másokkal is —, hiszen a Szenteleky szellemes jellemzése szerinti »kötőfék és zabla nélküli irodalmat« az »egyetemes emberi«, a »mindenholvaló ember« zengzetes szólamaival többen is védelmükbe veszik.

Nem csoda hát, ha a vezérség szerepétől örökké idegenkedő Szenteleky még az iróniában is kénytelen megmártani tollát, amikor »lőtyögős, szín, pozitívum, sőt élet nélküli« irodalmat emleget, ami a Havas Emil-féle »mindent összefogó humánus« irodalomnak, a világpolgári elgondolásnak és a cukros szerelmi történeteknek, a házassági háromszög szellemtelen változatainak, a tavasz és az ősz »émelygősen unalmas romantikájának« olyan jól megfelel.

De a válaszcikk helyett is többet mond az *Ákácok alatt* előszava, maga a program, amelynek néhány lényegbevágó kitételét nem árt most, negyven esztendő távlatából is felidézni. Nem árt, mert a félreértések, úgy látszik, tovább tartanak. Mert ha valaki még ma is azt írja és vallja, hogy »irodalmunk a couleur locale zsákutcájából kilépve már a kontinens kilátóinak szintjére emelkedett«, akkor az nyilván magától értetődően azt bizonyítja, hogy a félreértések vagy hamis bele-magyarázások elkerülése végett legjobb a gyökérhez, a forráshoz visszakanyarodni.

Márpedig e forrásban (*Ákácok alatt*) a többi közt ilyen tiszta, csillogó, máig is időszerű gondolatok várják a figyelmes olvasót:

»... a sokat emlegetett couleur locale-t *nem szabad szó szerint értelmezni*. Nem az a fontos, hogy a történet Bácskában vagy a Bánátban játszódik le, hogy a környezet színei megfeleljenek az idevaló táj színeinek. *A szellem a fontos*. A szellem, amit az író a színeken túl megérez, s amivel az író némi közösséget érez... Ezt nevezhetjük esprit actuelnek, esprit localnak, avagy neue Sachlichkeitnek, *a szavak nem fontosak*, mert nem adhatják vissza pontosan az elgondolást. A

Lényeg az, hogy igazi életet, igazi márt adjon az író. Az, aki egy bácskai faluban ábrándos, rokokós andalúziái történeteket ír, az ügyes írásművésszé nőheti ki magát, de nem lehet igazi mai író. Az igazi írónak élnie kell a mában. Bele kell kapaszkodnia az idő, a talaj, a tények, a társadalmi adottságok pozitívumába. Az az idő már elmúlt, amikor az író a művészi formában élhette ki magát, avagy a képzelet szárnyán libegett, megszakítva minden összeköttetést a valósággal. Az idő sebes forgása elszakítja azokat, akik a tegnap eseményeibe és elveibe akarnak kapaszkodni, a ma zűrös vihara pedig tovasodorja azt, aki gyökértelenül, hit nélkül kallódik a földön. Az író már nem csupán művész... az írói elhivatottság nemcsak művészi kérdés már, hanem erkölcsi is. Aki ma ír, az felelőssége tudatában írjon, írásainak legyen hite, célja és építő ereje... Ma írni kell és nem csevegni, be kell kapaszkodni valamibe, gyökeret kell eresztetni, színt kell vallani, új embert, új világot kell teremteni hittel, lelkes képzelettel, de mindig a pozitívumba kapaszkodva. Rá kell mutatni a fekélyekre, a lázító igazságtalanságokra, azokra a gonosz akadályokra, amelyek a jobb, a tökéletesebb holnap elé fekszenek. Már nem lehetünk többé a közönség szórakoztatói. Írástudók vagyunk, a holnap elhivatott építői. S akkor nem szabad megtagadni a földet, az időt, amelyben építeni köteleességünk.» (A kiemelések tölem. Sz. I.)

Hát ez volna a »zsákutca«? Ez ellen akar valaki még ma is »ellenvetéssel« hadakozni? Szinte érthetetlen. Még akkor is, ha Szenteleky inkább tapintatból, mintsem kételkedésből, az elméletét kifejtő utolsó sorokban — azt is leírja: »Lehet, hogy tévedtem, hogy jóhiszeműen zsákutcába vezetem irodalmunkat«...

Nos, minthogy Szenteleky nemcsak az érvek és ellenérvek, okfejtések és bizonyítékok súlyában és igazában bízott, hanem a »holnap« feleletében is — íme, hát negyven esztendő távlatából hadd mondjuk el, hogy nem tévedett! Legalábbis elmélete leglényegesebb — s itt is idézett — megállapításaiban nem! Mert ezt a programot, az összefogás jegyének hangsúlyozásával együtt, akár ma is az egyik legkorszerűbb programnak fogadhatjuk el. Olyan programnak, amelyhez minden itt élő és alkotó író, költő vagy, ha úgy tetszik, (mutatis mutandis) festő, zenész és színész is becsülettel tarthatja magát.

A »helyi színek« elméletét, persze, egyben-másban, és főképp mai életünk, mai ismérveink alapján felülvizsgálhatjuk, korrigálhatjuk. De csak úgy, ahogy azt a lényegre figyelve Szirmai Károly is megtette, vagy még inkább úgy, ahogy maga Szenteleky is megtenné, ha nyolcvanesztendősen köztünk lehetne.

Ily módon ma például már nyilván ő is helytelenítené azt a mindmáig kevés figyelmet kapott, de igen sebezhető és nemzeti elfogultságot is sugalló megállapítást, hogy: »Bármilyen politikai hite, művészi elgondolása vagy világszemlélete van is valakinek, ha magyarul ír, és ha írásaiban értéket találunk, akkor a kévében a helye, amely összefoglalja a magyar nyelvű kultúra minden munkását.« (A kiemelések tölem. Sz. I.)

Ez a szempont így ma már csaknem mindhárom kitétele szerint (politikai hit, világszemlélet, magyarság) bírálható. Ám ez a botlás mégsem főbenjáró bűne Szentelekynek, hiszen ő maga (gondoljunk

csak az *Isola Bellára*!) sohasem volt marxista, jóllehet a marxizmust ismerte, s az 1930-as évek elején nyilván még korántsem lehetett úgy és olyan tisztán látni e kérdéseket, mint ma, a nálunk is győzedelmeskedő proletárforradalom után.

De hogy ne csak Szenteleky elméletének pozitívumait mérlegeljünk újfent, négy évtized után becsülettel meg kell vallanunk azt is, hogy abban az »örök dilettáns«-nak minősített Havas Emilnek is igaza volt, hogy az ember »nekiindulásait, elcsüggedéseit«, »a gázságot és igazságot«, »a világ makrokozmikus és az élet mikrokozmosz csodáit« ábrázoló írásokban — az *összetartozás* hirdetése és tudatosítása céljából — mindig azt kell bemutatni, »ami összefog«, és sohasem azt, »ami elválaszt és elkülönít« bennünket.

(Persze, mondani sem kell, hogy itt most Havas Emil kitételének új, s főképp a soknemzetiségű Vajdaság sajátosságaiból fakadó korszerű értelmezésére gondolunk, amelynek a testvéri sorsközösség, vagy mai fogalommal élve: a testvériség-egység a lényege.)

Egyébként, hogy minden másban messzemenően igaza volt Szentelekynek, annak bizonyítására idézzünk egy Erdélyből érkező mai hangot is, Sütő András tollából, aki az *Istenek és falovacsák* című legújabb kötetében egy helyütt, ugyan ezeket a kérdéseket érintve, a következőket írja Tamási Áronról:

»A művészetről kialakított elgondolásai elsősorban egy népi közösséghez, annak sorsához kapcsolódnak. Ha úgy tetszik: regionalista. Egyetlen és leghűségesebb műsója: a szülőföld emberi és tárgyi valósága. Tolla alatt így lett Amerika is nagyobbacska Székelyföld. De ebben a nemcsak magatartásbeli, hanem tematikai, érzésbeli kötöttségében is a regionalistát általánosabb szférákba tudta emelni.«

Nos, nem szó szerint értelmezve, Szenteleky »helyi színek«-elméletét, úgy hiszem, manapság nekünk is így kell értelmeznünk. Hogy »az erdők s lelkek rengetegeiben egyaránt csattogó gyökérintő fejszék« idején ne forduljon minden visszajára.

Ehelyett maradjon csak meg minden úgy, mint Tamási Áronnál is, aki — Sütő András szép jellemzése szerint — »A székelyről szólva a székeffel szól; nem csupán annak nevében, hanem a bőrében, húsbán is« ...

Ha merünk, márpedig mernünk kell ehhez ragaszkodni, akkor nemcsak a gyökerekhez, a földhöz, hanem a ránk boruló éghez is közelebb leszünk. Szabadságunkkal, és ha úgy tetszik: korlátainkkal, megkötöttségeinkkel együtt!

Végezetül, szögezzük le, hogy bár a »helyi színek« elmélete sohasem talált egyöntetű helyeslésre irodalmunkban, tudatosan vagy tudat alatt igen sokan igazodtak hozzá. A »táj« tehát egyik alapvető kérdés volt irodalmunknak, bár — mint Bori Imre megállapította *A jugoszláviai magyar irodalom* című úttörő jellegű irodalomtörténetében — »nem kétséges: nem tájélményről van szó csupán, hanem tájról mint egységről, amelyben az embernek szellemi, társadalmi, etnográfiai szempontból sajátos, más vidékek, országrészek életéből különböző vonásai alakultak ki« ...

A »helyi színek« kilúgozásával irodalmunk egésze lenne kevesebb, szegényebb. Olyan maradandó értékek vesznének el vele, hogy csak néhány taláalomra kiragadott példát említsünk, mint Csépe Imre verseinek és novelláinak a java, Gál László *Subotica, Hegy és költő*, Fehér Ferenc *Bácskai tájkép, Tisza-parti vallomások* című verse, vagy a fiatalabb írónemzedék alkotásai közül Deák Ferencnek *A sleppen* című novellája, Fehér Kálmánnak a *Vadászat* című háromsoros remeke, amely például Szenteleky por és sár képzetével éppúgy rokonságot mutat, mint Szirmai Károly novellás látomásainak köd, csend és ősmocsár képzeteivel. De a hatást szinte a legújabb alkotásokig ki lehetne mutatni, akár Brasnyó István *Szociográfia* című verseskötetében, akár pedig (nem szó szerint értelmezve) Domonkos István *Kormányeltörésben* című, nagyobb sorsközösséget oly egyedi színnel és hanggal kifejező kiváló versében stb.

Ezúttal azonban korántsem az ilyen jellegű és tüzetes számbavétel volt a célunk, hanem csupán Szenteleky elmélete főbb tételeinek és szempontjainak *torzítások nélküli bemutatása* — az éppen jubileummá kerekedő negyven év távlatából.